

УДК 340: 342.7

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.82.1.26>

НОВІТНІ ПРАВА ЛЮДИНИ: БІНАРНІ ПІДХОДИ ДО ЇХНЬОГО ВИЗНАЧЕННЯ

Концевич В.А.,

*магістр Інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»*

Концевич В.А. Новітні права людини: бінарні підходи до їхнього визначення.

Якщо для медиків науково-технічний прорив у медицині, такий як можливість трансплантації, клонування, активне впровадження репродукційних технологій у боротьбі з безпліддям є приводом для святкування, то для юристів, – це насамперед підстава для плідної праці. Проблема новітніх прав людини відноситься до розряду глобальних теоретико-правових проблем, які сьогодні вже не вдається ігнорувати. Конкретним конституційним рішенням, які стосуються прав людини четвертого покоління, має передувати їх наукове осмислення в межах теорії права. Ми вважаємо, що такі наукові дослідження мають бути комплексними, а конкретні юридичні висновки, через специфіку досліджуваних прав, можуть доповнюватися аргументами філософського, медичного чи релігійного характеру.

З одного боку, науково-технічний прогрес здійснює позитивний вплив на реалізацію вже закріплених прав людини, відкриваючи нові можливості для їх забезпечення, захисту та створення нових напрямків міжнародного співробітництва в цій сфері, відкриває нові потреби і можливості людини, а з іншого достатньо несподівано, може здійснювати негативний вплив, створюючи нові загрози для реалізації інтересів окремої особи, суспільства чи держави.

Забезпечення і захист прав людини четвертого покоління є важливими завданнями урядів усіх держав, правозахисних організацій та міжнародної спільноти в цілому. Ми наголошуємо на необхідності вдосконалення нормативно-правової бази, яка стосується забезпечення усіх новітніх прав людини. Рівень визнання та забезпечення таких прав вказує на сутність держави і може слугувати одним з критеріїв визнання її як правової та демократичної.

Ми підкреслюємо те, що дослідження прав людини четвертого покоління важливе з багатьох причин, адже вони нерозривно пов'язані з іншими правами людини, – правом на життя, здоров'я, особисту недоторканність, правом на безпечні умови для життя людини тощо. Вивчення особливостей новітніх прав допоможе забезпечити фізичну, емоційну та інформаційну безпеку особи, закріпити за нею свободу дій на засадах поваги до особистості інших людей.

У статті виокремлено соматичні права, визначено їх як такі, що надають людині додаткові можливості у сфері охорони здоров'я. Ми наголошуємо на тому, що соматичні права слід розглядати як самостійну групу прав людини, яка відповідає інтересам та потребам сучасної людини. Характеризуємо їх як особисті суб'єктивні права людини, в яких реалізується свобода дій особи стосовно її тіла.

Ключові слова: права людини, права людини нового покоління, новітні права, соматичні права, суб'єктивне право, медичне право, біомедицина, біотехнології, медичні дослідження, науково-технічний розвиток

Kontsevich V.A. The newest human rights: binary approaches to their definition.

While for medical professionals, a scientific breakthrough in medicine the like of the ability for transplantation, cloning, and the active implementation of reproductive technologies for addressing infertility is a reason for celebration, then, for legal professionals, it primarily serves as a basis for fruitful work.

The issue of newest human rights belongs to the realm of global theoretical and legal issues that can no longer be ignored. Specific constitutional decisions regarding the fourth-generation human rights should be preceded by their scientific contemplation within the framework of legal theory. We believe

that such scientific research should be comprehensive, and specific legal conclusions, due to the specific nature of the rights under research, may be supplemented by arguments of philosophical, medical, or religious nature.

On the one hand, progress in science and technology positively impacts the realization of already enshrined human rights, opening up new opportunities for their enforcement, protection, and the creation of new areas for international cooperation in this field, opens up new human needs and opportunities, and on the other hand, quite unexpectedly, it can also have a negative impact, creating new threats to the realization of the interests of individuals, society, or the state.

Ensuring and protecting the fourth-generation human rights are essential tasks for all national governments, human rights organizations, and the international community as a whole. We emphasize the need to improve the legal framework for ensuring all the newest human rights. The level of recognition and enforcement of such rights indicates the essence of the state and can serve as one of the criteria for recognizing it as a rule of law and democracy.

We stress that the research of the fourth-generation human rights is important for several reasons, as they are inextricably linked to other human rights, such as the right to life, health, personal integrity, the right to safe living conditions, etc. Understanding the specifics of newest rights will help ensure the physical, emotional and informational security of a person, and secure their freedom of action based on respect for the personalities of others.

The article distinguishes somatic rights, defining them as those that provide a person with additional opportunities in the field of health care. We emphasize that somatic rights should be viewed as an independent group of human rights that meets the interests and needs of modern person. We characterize them as personal subjective human rights, which realize the freedom of action of a person in relation to his or her body.

Key words: human rights, human rights of a new generation, newest human rights, somatic rights, subjective law, medical law, biomedicine, biotechnology, medical research, scientific and technological development.

Постановка проблеми. Права людини є широким і багатогранним полем для досліджень. Споконвіку правники, філософи, державознавці замислюються над сутністю прав людини, особливостями їхнього розвитку, їх різноманіттям, станом реалізації, залежністю від конкретних умов життя суспільства. Вчення про права можна розглядати як зведену теорію про те, що є найкращим для людини в певну епоху її життєдіяльності. При цьому необхідно враховувати, що різні епохи дають дещо різну концептуалізацію прав людини. В такому сенсі права людини ми оцінюємо як соціокультурне явище, яке поглинає, і, водночас, відображає культурні відмінності заданої ери. Тож є сенс говорити також й про те, що права людини можуть розглядатися як певний “континуум права та культури”, який за своїм змістом є досить гнучким.

Як і будь-яка юридична теорія, вчення про права людини сповнене суперечностей. Такі суперечності стосуються багатьох аспектів, як-от етіології, класифікації, гарантій забезпечення тощо. Разом з тим, аби уникнути надмірної плутанини, права людини не варто розглядати виключно як певну абстракцію, адже їх перелік прямо закріплений в нормативних актах (конституціях держав, міжнародних правових документах). Звернення до основних нормативних актів, які закріплюють і гарантують права людини, дозволяє досліднику зосередитися на вивченні вже існуючих юридичних можливостей людини і виявити саме ті, які залишаються не достатньо захищеними. Водночас, необхідно остерігатися переходу до виключно легістського бачення прав людини, що звужує коло досліджень, унеможливує загальнотеоретичне філософування, додає в процес осмислення прав людини принципового прагматизму. Необхідним вбачається баланс, за якого аналізується стан забезпечення тих чи інших прав людини (через звернення до джерела права), і водночас, не полишається глибоке теоретичне пізнання, не зупиняються емпіричні дослідження з їх проекцією у майбутній розвиток людської цивілізації. У статті намагаємося виявити різні підходи до дослідження прав людини четвертого покоління, вказати на бінарність думок та наукової оцінки новітніх прав людини.

Стан дослідження. Права людини нового покоління стали предметом теоретичних досліджень таких науковців як О. Аврамова, О. Барабаш, С. Болдіжар, В. Заборовський, М. Козюбра, Н. Оніщенко, Я. Мельник, Н. Пархоменко, О. Петришин, С. Сунегін, Ю. Шемшученко та інших. В межах теоретичної юриспруденції активно досліджується зміст новітніх прав людини (С. Булеца, І. Жаровська, О. Маложон, М. Менджул, Ю. Паніна), право на евтаназію (Т. Тарасевич, К. Марисюк),

соматичні права (І. Здреник, В. Завальнюк, Ю. Турянський, А. Талах), право на трансплантацію органів (М. Граб, О. Балінська, О. Заяць), сурогатне материнство (Х. Майкут, О. Гнатів), зміну статі (Н. Аніщук) тощо. Разом з тим, швидкий науково-технічний розвиток, глобалізація, зміна стереотипів і стандартів особистого життя сучасної людини, змінює її потреби, через що додається чимало питань, які потребують якнайшвидшого наукового вирішення.

Метою статті є виявлення єдності та полярності у наукових поглядах вітчизняних науковців щодо визначення сутності та необхідності законодавчої регламентації новітніх прав людини.

Виклад основних положень. Поява новітніх прав людини в науковому обігу зумовлена насамперед розумінням того, що науково-технічний прогрес з розвитком високоточних технологій породжують нові можливості людини, яких раніше не було в природі і які, відповідно, не могли бути юридично закріплені. Інформаційні, соматичні та інші новітні права людини потребують особливої уваги з боку кожної держави і світового співтовариства, адже вони зачіпають такі сторони і прояви людської сутності, що можуть вплинути на зміну характеру стосунків між людьми, призвести до перегляду традиційних гуманістичних цінностей.

Щодо основних характеристик новітніх прав людини, як і щодо їх класифікації серед науковців ведуться жваві дискусії. Кожен дослідник подає власну класифікацію прав людини четвертого покоління, авторські критерії поділу на види, а також особисту аргументацію змісту таких прав. Поширеною також є думка, що новітні права людини не піддаються традиційній класифікації, адже за своєю природою не “вписуються” ні в комплекс природних прав, ані в перелік традиційних позитивних прав як-от політичні, економічні чи культурні.

На тлі дихотомії “глобальне – локальне”, у трансформаційному полі прав і свобод людини з наростаючою багатоманітністю і гостротою постає низка проблемних питань, що потребують адекватної реакції з боку держави та громадянського суспільства та відповідно належного їх вирішення. Одним з таких проблемних питань є утвердження і широкого впровадження гарантій і забезпечення четвертого покоління прав людини які знаходяться на перетині інтересів як релігії, так і медицини. Поступово в цей процес включається й Україна, вважає О. Бучма [6, с. 19]. М. Громовчук та С. Козодаєв підкреслюють, що процеси антропологізації права, які поступово відбуваються у світі в останні десятиліття, призводять до розширення сприйняття свободи особистості, обсягу її прав та свобод. Завдяки досягненням біомедицини виникла можливість маніпуляцій з тілесною субстанцією людини, а сучасні науковці демонструють можливості генної інженерії, трансплантології, репродуктивних технологій, по-новому виражають ставлення до сексуальних прав і т. д. З одного боку, все це сприяє поліпшенню якості та тривалості життя людини, а з іншого - ставить на порядок денний багато не тільки суто медичних, але й правових проблем, які вимагають свого вирішення. Нові технології в досліджуваній галузі на думку науковців мають отримати належний юридичний «супровід» [8, с. 45]. Поступово розширюється кількість прав і свобод людини, вдосконалюється забезпечення вже існуючих. Сучасна філософія захисту прав людини, як вірно відмічає М. Братасюк, має використовувати осучаснений понятійний апарат [3, с. 16], що першочергово постає як завдання для теоретичної юриспруденції.

Будь-який аналіз зв'язку між новими технологіями та правами людини є надзвичайно складним і вимагає попереднього розуміння певних складових. По-перше, це еволюційний розрив між технічним прогресом та його правовим забезпеченням. Адаптація як національного, так і міжнародного права до досягнень науки і техніки часто буває надто повільною і, як наслідок, право не завжди в змозі адекватно врегулювати ситуації, спричинені розвитком технологій [9, с. 17].

Для оновлення організму і покращення якості життя - використовувати стовбурові клітини. Так описує зміни які відбуваються у житті сучасної людини В. Завальнюк, акцентуючи на тому, що ця ситуація породжує чимало проблем морального, юридичного, релігійного, ба навіть економічного характеру [11, с. 20].

До четвертого покоління відносять право на ядерну безпеку, право на космос, екологічні, інформаційні права, право на мир. Правами четвертого покоління є також ті, які пов'язані з розвитком біомедицини та біотехнологій, генетики, хімії. Стосуються такі права особистості, її тіла, органів та їх частин і часто класифікуються як соматичні права. Вони ґрунтуються на доктрині свободи особи розпоряджатися власним тілом. Такими правами є право на смерть, право на використання сучасних репродуктивних технологій, право на аборт та стерилізацію, на зміну статі, на терапевтичне клонування, трансплантацію, зміну зовнішності, право на розпорядження своїм тілом після смерті, так звані “сексуальні права” тощо.

До четвертого покоління прав людини, І. Жаровська відносить наступні групи прав людини: 1) права, які пов'язані з розвитком біомедицини та біотехнологій та, які стосуються можливості особи розпоряджатися власним тілом (право на смерть, на використання репродуктивних технологій, на аборт та стерилізацію, на зміну статі, на терапевтичне клонування, на трансплантацію, на зміну зовнішності, на розпорядження своїм тілом після смерті та сексуальні права тощо); 2) новітні права людини в інформаційній сфері [10, с. 19].

На думку А. Талаха генезис концепції прав людини є свідченням, що кожна якісно нова зміна системи прав людини, виникнення нового «покоління» обумовлена трансформацією суспільних відносин, зміною світоглядних установок. Науково-технічний поступ і можливості реалізації нових прав людини, які стали реальними у зв'язку з таким розвитком, мають свої позитивні і негативні сторони [16, с. 97]. Поява принципово нового покоління прав людини, як вірно відмічає О. Бунчук, є фактом, який має безліч реальних проявів. Авторка також констатує, що правове регулювання інституту четвертого покоління прав людини як в Україні, так і за кордоном є проблемним. І це пов'язано з особливостями самих прав, з тим, що досі більшість громадян України негативно ставляться до новацій, а також й тим, що недостатнє правове регулювання соматичних прав призводить до виникнення проблем у процесі їх практичної реалізації [5, с. 215].

Визнання нових прав людини, розширення уже існуючого переліку – одна із тенденцій трансформаційного процесу правового статусу особи, що продиктована вимогами та потребами сьогодення. Однак мало лише визнати ці права, важливо створити та забезпечити ефективні й дієві механізми для їх реалізації. А для цього слід визначитись, які ж нові можливості ми готові сприйняти, як необхідні умови для нормального існування та розвитку людства чи його частини, а які будемо вважати потенційно небезпечними і такими, які можуть завдати непоправної шкоди майбутнім поколінням та людській цивілізації у цілому [14, с. 270].

Одним з центральних понять дискусії про новітні права є їх спірна природа, чи стають вони принципово новими можливостями, чи виступають певним продовженням тих, які забезпечують гідне та вільне існування й розвиток особи, зважаючи на нові умови та обставини, на розвиток суспільства та технологічні досягнення. Приміром, сучасні концепції приватності передбачають, що нею охоплюються такі сторони життя особи, як контроль над особистими даними й можливість ділитися інформацією з іншими за власним вибором, і заборона слідкування, розкриття перехоплення цифрових повідомлень особи. У такому розумінні, наприклад, право бути забутим іноді розглядається як продовження або новий елемент права на приватність. Право бути забутим пов'язане з питаннями репутації особи, однак, на відміну від застосування правил захисту честі, гідності та репутації, вилучення застосовується щодо правдивої (чи такої, що колись була правдивою), але старої, інформації, яка заважає подальшому життю людини або може мати на нього негативний вплив. Важливо, що з пошукових систем прибирається не протиправний контент. Так само право бути забутим має стосунок до ідентичності особи. Воно використовується не тільки як інструмент приховування чи обмеження доступу до інформації про людину, але насамперед як інструмент побудови чи зміни образу індивіда в суспільстві [15, с. 95].

В. Берч вважає, що сучасні правові норми мають закріплювати можливість особи самостійно обирати медичні процедури та лікування, а також при необхідності відмовлятися від будь-якого медичного втручання. Дослідник підкреслює виключне право особи здійснювати контроль над її фізичним тілом і приймати будь-які рішення стосовно нього. Медичне право, положення якого сьогодні активно розробляються, на думку дослідника, забезпечує захист від будь-якої форми медичної дискримінації на основі статі, віку, раси, релігії чи інших характеристик, що сприяє дотриманню принципу рівних можливостей та поваги до соматичних прав у всіх сферах медичної практики [1, с. 93-94].

Дослідження вказує на те, що не менш жваві наукові суперечки точаться навколо визначення кола та необхідності правової регламентації групи соматичних прав людини як різновиду новітніх прав людини. В. Вовк формування так званих «соматичних» прав людини називає майже непоміченою «революцією», яка сталася у правовому житті другої половини ХХ – початку ХХІ століття, адже термін «соматичний», який не був вживаним раніше, швидко став надбанням понятійно-термінологічного арсеналу правознавства й дотепер його використовують, – на позначення різновиду особистісних прав і для надання ясності й чіткості у сфері правового регулювання питань, пов'язаних з розпорядженням власним тілом людини. Дослідниця вважає, що вітчизняне правознавство та юриспруденція на сучасному етапі розвитку ще не має оформленої та загально-

прийнятної концепції соматичних прав як різновиду «нових» прав людини. Специфіка зазначеного виду прав людини вбачається в тому, що їх формування, легітимація в правовому та юридичних просторах детермінована суттєвими світоглядними зрушеннями (зокрема в межах європейської культури). Особливістю соматичних прав людини визначається те, що вони являють собою відкриту систему, яка охоплює множину маніпуляцій з власним тілом, діапазон яких значною мірою залежить від новітніх досягнень науки й техніки [7, с. 69-70].

Ю. Бисага вважає соматичні права одними з найважливіших прав людини, які стосуються її фізичного тіла і здоров'я. Такі права визнають недоторканість, приватність та контроль за власним тілом. Вони є фундаментальними для гідного і вільного життя кожної людини і знаходяться під захистом закону та міжнародних конвенцій [2, с. 386].

Досить змістовне визначення соматичних прав також надає І. Здреник. Авторка визначає соматичні права як групу прав четвертого покоління, які пов'язані з тілесністю людини і полягають у можливості реалізації особистої волі людини щодо її цілісного тіла, певного органу чи органів, тканин та біологічних компонентів, які вже відмежовані від тіла, а також можливості щодо варіації, естетичного удосконалення зовнішності (хірургічних і будь-яких інших боді-модифікацій), видозміни своєї тілесності (тобто правове закріплення власності на своє тіло) [12, с. 14]. Т. Тарасевич наголошує на тому, що соматичні права слід розглядати як самостійну правову категорію, яка відповідає сучасним інтересам людини та її потребам. На думку автора, соматичні права людини з усією необхідністю варто вважати особистими (суб'єктивними) правами людини (не держави, не суспільства, не релігії), адже вони пов'язані з приватним, інтимним життям особи, мають природне походження, виникають від народження і є невідчужуваними (з позиції концепції сучасної правової держави) [17, с. 83-84]. Водночас, науковець вважає соматичні права людини одним з головних викликів сучасному суспільству та державі, особливо її нормотворчій функції, вказуючи на те, що нормативна регламентація таких прав в законодавстві деяких сучасних країн - закономірний об'єктивний етап розвитку держави і суспільства. Він підкреслює, що деякі із цих прав викликають великий суспільний резонанс (наприклад, самогубство, евтаназія, сурогатне материнство, право на аборт, проституція, легалізація одностатевих шлюбів, клонування), що спричинює низку не тільки правових, але й етичних проблем, пов'язаних з можливістю чи навпаки неможливістю їх практичної реалізації.

Ю. Турянський, вказуючи на важливе значення соматичних прав людини, дослідив, що в сучасній Україні така група прав перебуває на первинному етапі становлення. Науковець обґрунтовує свою позицію тим, що практично кожен вид прав із зазначеної групи потребує чіткого правового регулювання або вдосконалення законодавчих норм відповідно до сучасних ціннісних ідеологічних спрямувань та позитивної практики зарубіжних країн. Проблема належного формування та функціонування інституту соматичних прав зумовлена насамперед відсутністю чітких міжнародних стандартів і правових еталонів правового регулювання, як і новизною більшості відносин, їх складністю і міжкомплементарним поєднанням кількох наукових напрямів, серед яких інформатика, медицина, біологія, зоологія, генетика, інженерія, соціологія, математика, філософія, релігія тощо [18, с. 21]. Схожої позиції дотримується також Р. Хажинський, адже вказує, що проблема людського тіла та соматичних прав людини й громадянина сьогодні постає як новий напрям у правознавстві, а досить широке використання нових біомедичних технологій супроводжується недостатністю, а іноді – повною відсутністю правового регулювання відносин, що складаються у сфері реалізації й захисту зазначених прав [19, с. 38].

В загальних рисах ми погоджуємося з думкою, що четверте покоління прав людини – це незалежність і альтернативність особи у виборі правомірної поведінки, яка базується на автономії людини [5, с. 213]. Поява новітніх прав людини повною мірою репрезентує фокусування сучасного права на людині як первинній цінності. Умовні стандарти прав людини історично виникали, змінювалися і розвивалися в процесі розвитку суспільства і держави, де на кожному історичному етапі розвитку прав і свобод людини формувалися правові конструкції, які характеризують особу як суб'єкта права. Сьогодні права людини також змінюються у відповідності до уявлень і рівня розвитку сучасного суспільства. Інститут прав людини повинен модернізуватися, враховувати нові виклики, надиктовані сучасністю.

Висновки. З четвертим поколінням прав людини пов'язують виживання людства як біологічного виду, збереження цивілізації, подальший інформаційний розвиток суспільства, космічну соціалізацію тощо. Це покоління прав людини ґрунтується на свідомому, незалежному й альтер-

нативному виборі форми правомірної поведінки і пов'язане із автономією визначення особи щодо її дій в межах правового поля.

Спроби класифікації новітніх прав людини, їх доктринальні засади щодо визначення кола суб'єктів і обсягу, між науковцями викликають дискусії. Дослідники залишаються єдиними мабуть тільки в тому, що надання правам четвертого покоління офіційного статусу актуальне через необхідність закріплення високого статусу особи, прагнення єдності норм права, моралі та релігії при визначенні поведінки як правової, визнання права на індивідуальність особи, що передбачає повагу до особливих потреб людини, які надають їй можливість бути не схожою на інших (охоплює право на ідентичність та індивідуальність), установа суверенності людини відносно держави.

Дослідження новітніх прав людини має важливе практичне значення, адже в перспективі вони допоможуть на практиці реалізувати інтереси сучасної людини, забезпечити її безпеку у різних сферах життєдіяльності. Законодавче закріплення новітніх прав людини унеможливить випадки жорстокого поводження з людиною, дозволить здійснювати заходи щодо покарання винних осіб, створить ефективні механізми щодо попередження правопорушень, в тому числі запобігатиме суспільно-небезпечним та шкідливим діям, які сьогодні ще не мають нормативного визначення.

Вважаємо, що соматичні права – самостійна група прав нового покоління, яка відповідає інтересам та потребам сучасної людини. Соматичні права належать до особистих суб'єктивних прав людини, які забезпечують свободу дій особи стосовно власного тіла і нерозривно пов'язані з науково-технічним прогресом найперше в галузі медицини та техніки. Соматичні права є вираженням людиноцентричної правової ідеології, а можливості людини на власний розсуд використовувати та розпоряджатися своїм тілом мають бути схвалені і визнані сучасною державою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Берч В.В. Соматичні права та медичне право: питання захисту гідності та автономії. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. № 5. 2023. С. 92–95. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/290526/284110>.
2. Бисага Ю.М. Соматичні права: захист фізичної сфери людської гідності та автономії. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. Випуск 79: частина 2. 2023. С. 285–389. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/289728/283231>.
3. Братасюк М.Г. Філософія захисту прав людини з позицій сучасного правового мислення. *Філософські та методологічні проблеми права*. № 1(19). 2020. С. 14–20. URL: <https://philosophy.naiu.kiev.ua/index.php/philosophy/article/view/1243/1246>.
4. Булеца С.Г., Менджул М.В., Паніна Ю.С. Правова природа та зміст прав людини четвертого покоління у сфері охорони здоров'я. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. Випуск 55. Том 1. 2019. С. 110–113. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/32699/1/4%20%bd%bf%20%be%ba%bd%be%bb%bd1%96%bd%bd%bd1%8f.pdf>.
5. Бунчук О.Б. Засади формування четвертого покоління прав людини. The VIIth International scientific and practical conference “Topical issues of science and practice”. November 02–06, 2020. London. Great Britain. P. 213–215.
6. Бучма О.В. Релігія, права людини, медицина: взаємозв'язки у фокусі дихотомії “Глобальне-локальне” Філософія релігії та медицини в постсекулярну добу: матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої пам'яті свт. Луки (В.Ф. Войно-Ясенецького). К.: НМУ ім. О.О. Богомольця, 2022. С. 18–23.
7. Вовк В.М. Соматичні права як кластер юридичних гарантій «самовласності» в контексті трансгуманізму. *Філософські та методологічні проблеми права*. №2(20). 2020. С. 68–72. URL: <https://philosophy.naiu.kiev.ua/index.php/philosophy/article/view/1323/1326>.
8. Громовчук М.В., Козодаєв С.П. Сутність соматичних прав людини у процесі біомедичних досліджень: історіографічні засади. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право*. Вип. 61. 2021. С. 44–48.
9. Гиляка О.С. Новітні технології та права людини: аналіз деяких критичних проблем цифрової ери. *Вісник Національної академії правових наук України*. Том 30. № 2. 2023. С. 15–30. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/gylyaka_o_novitni_tehnologiyi_ta_prava_lyudyny_2023_0.pdf.

10. Жаровська І.М. Четверте покоління прав людини: до проблем узагальнення класифікації. Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Юридичні науки. 2018. Вип. 7. С. 19–25. URL: <http://journals-lute.lviv.ua/index.php/visnyk-law/article/view/631/600>.
11. Завальнюк В.В. Соматичні права людини з позицій юридичної антропології. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2011. Т. 10. С. 20–27. URL: <http://www.naukovipraci.nuoua.od.ua/arhiv/tom10/4.pdf>.
12. Здреник І.В. Концепція соматичних прав людини: теоретико-правові підходи до розуміння. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право*. Випуск 68. 2021. С. 14–18. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/253361/250599>.
13. Малоожон О.І. Четверте покоління прав людини в контексті української сучасності. Юридичний науковий електронний журнал. № 12. 2021. С. 41–44. URL: http://www.lsej.org.ua/12_2021/7.pdf.
14. Попович Т., Шаварин А. Сутнісне наповнення четвертого покоління прав людини. Підприємництво, господарство і право. Випуск 12. 2019. С. 266–271. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/12/50.pdf>.
15. Разметаєва Ю. Формування новітніх прав людини під впливом ІТ. ІТ право: проблеми та перспективи розвитку в Україні. Збірник матеріалів III-ої Міжнародної науково-практичної конференції (7 грудня 2018 р.). Львів: Растр-7. 2018. С. 93–98.
16. Талах А. Сучасні соціально-правові аспекти сутності соматичних прав людини. The IX International Scientific and Practical Conference «Promising ways of solving scientific problems», December 26–28. 2022. Belgium. Brussels. P. 97–101. URL: <https://eu-conf.com/wp-content/uploads/2022/12/Promising-ways-of-solving-scientific-problems.pdf>.
17. Тарасевич Т. Форми реалізації соматичних прав людини: від життя до смерті. Забезпечення прав людини: національний і міжнародний виміри. Збірник матеріалів II-ї Всеукраїнської науково-практичної конференції (9 грудня 2022 року). Вінниця. 2023. С. 82–85. URL: https://vspu.edu.ua/content/confer/k_1002.pdf#page=82.
18. Турянський Ю. Соматичні права людини в сучасній доктрині конституціоналізму: теоретико-правове дослідження. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Львів. 2020. 482 с. URL: <https://constitutionalist.com.ua/wp-content/uploads/2021/04/%D0%A1% D0% 9E%D0%9C% D0%90%D0%A2% D0%98%D0%A7%D0% 9D%D0%86-%D0%9F% D0%A0%D0%90%D0% 92%D0%90-%D0%9B% D0%AE%D0%94%D0%98% D0%9D%D0%98.pdf>.
19. Хажинський Р.М. Соматичні права людини: становлення та сучасний стан. Право і суспільство. № 6-2. Частина 2. 2015. С. 35–39. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2015/6_2_2015/part_2/9.pdf.